

Анотація

Кривцова І.С. Динаміка змісту деяких понятійно-термінологічних конструкцій історико-правової науки в контексті синергетики. – Стаття.

У статті досліджена динаміка деяких понятійно-термінологічних конструкцій історико-правової науки під час розширення її методологічного інструментарю за допомогою синергетики. У теоретико-методологічних розробках синергетики автор виявив достатній потенціал в подоланні обмеженості класичних підходів у історії, здатний перетворити історію з переважно описової науки на теоретичну дисципліну, що освоює сценарний підхід, який передбачає оцінку дій історичних персонажів і в їх власних культурних координатах, і в контексті альтернативних сценаріїв. Синергетика потрапляє в коло інтересів істориків через здатність стати основою для перегляду принципів детермінізму, ролі випадковості у спільному перебігу подій, а також надати категоріальні інструменти (нестійкість, біфуркація, атрактор і т.д.), придатні для переосмислення процесу історичного розвитку правових утворень.

Ключові слова: понятійний апарат історико-правової науки, синергетика, альтернативна історія, правовий порядок, правовий хаос, біфуркація, випадковість і закономірність.

Summary

Kryvtsova I.S. Dynamics of Maintenance some Concept-terminology Constructions of Historical-law Science in Context of Synergetics. – Article.

The dynamics of some the concept-terminology constructions of historical-law science by expansion of synergetic methodological tool is probed in the article. The author exposed sufficient potential of synergetic in overcoming of narrow-mindedness of classic approaches in history, able to convert history from mainly descriptive science to theoretical discipline, mastering scenario approach which supposes the estimation of actions of historical characters and in their own cultural co-ordinates and in the context of alternative scenarios. Synergetic gets in the circle of interests of historians from ability to become basis for the revision of principles of determinism, role of chance in the general flow of events, and also to give category instruments (instability, bifurcation, attractor) allowing to revise the process of historical development of legal the phenomena.

Key words: concept vehicle of historical-law science, synergetic, alternative history, legal order, legal chaos, bifurcation, chance and conformity with the law.

УДК 340.15(35):316.334.4

Ю.В. Рудик

ТРАДИЦІЙНІ ПАРАДИГМИ СОЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРАВА В ЦИВІЛІЗАЦІЯХ ДАВНЬОГО СХОДУ

Виникнення, розвиток та повноцінне життя права, як одного з найважливіших інститутів людської цивілізації, обумовлюється процесами соціалізації та раціоналізації міжособистісних відносин під час еволюційного сходження соціального призначення права від первіснообщинної організації суспільства до сучасної державно-правової. На кожній із стадій історичного розвитку людський колектив, з метою збереження себе як стійкої, організованої форми взаємовідносин, передбачає визначені, загальновідомі й загальнообов'язкові

для всіх його членів правила та норми поведінки. За відсутності відповідних нормативів неможливим є існування будь-якої спільності людей. Правове підґрунтя становлення цивілізації, нормотворчих традицій та законів, закладене ще у Стародавньому світі, наклало відбиток на суспільний устрій, моральне і юридичне буття цілих народів.

Безсумнівним є те, що ряд невирішених питань сучасної юриспруденції беруть свій початок з далекого минулого: соціальна несправедливість, “відносність” дії нормативно-правових актів під впливом соціально-економічних факторів, формальний підхід (а то і нігілістичне ставлення) до використання рольового апарату права і, як результат, невідповідне логіці соціального призначення тієї чи іншої норми застосування її приписів. Звідси, проблема генезису рольової спрямованості та функціональних можливостей права викликає особливий науковий інтерес. Тим більше спеціальних досліджень щодо вивчення цього питання, за винятком робіт І. М. Ситара, на сьогоднішній день не існує.

Спробу усвідомити роль права в житті суспільства, зрозуміти його соціальне призначення чи не вперше було зроблено в політико-правовій думці та законотворчій практиці Давнього Сходу: “Для того, щоб дати сяяти справедливості в країні, щоб погубити беззаконних і злих, щоб сильному не кривдити слабшого” [1, с. 9]. Саме тому предметом цього дослідження є особливості утвердження та традиції вираження соціального призначення права в політико-правовій думці й законотворчій практиці найдавніших державно-організованих спільнот планети, що вважаються зародковими в розумінні виникнення цивілізацій – єгипетської, шумеро-вавилонської, давньоіндійської та давньокитайської.

За словами С. С. Сливки, зазначений період був часом первісного накопичення філософсько-правових уявлень і понять, які, перебуваючи в обігу релігійно-міфологічного змісту, водночас уже виявляли ознаки їх практичного застосування в сенсі позитивного права [2, с. 8]. При цьому зазначимо, що вищенаведені цивілізації Давнього Сходу, хоча й були першими, проте самим фактом свого виникнення зламали вузькі світоглядні рамки племінних культур та сприяли усвідомленню спільності між ними. Звичайно, у різних народів у різні епохи спосіб бачення соціального призначення права пов’язується із національними (індивідуальними) особливостями кожного народу, однак загальні закономірності його функціонування значною мірою збігаються. Тому серед найважливіших спільних рис рольового покликання права давньосхідних країн слід назвати:

1) Націленість на встановлення єдиного, стабільного, бажаного порядку поведінки людей, визначення єдиної влади в державі; закріплювалося розумне вирішення конфліктів, захист та гарантованість особистих і економічних прав різних прошарків суспільства. Так, “пригноблений, що має тяжбу, – звертається Хаммурапі до народу, – нехай прийде до зображення мого, царя справедливого, нехай йому прочитають мою написану стелу, нехай почує мої дорогоцінні слова, нехай моя стела пояснить йому справу, нехай знайде він своє право, нехай дасть своєму серцю зітхнути вільно” [1, с. 33].

2) Багатоступеневість функціональної дії права, викликаной ієрархічністю структури суспільства, де кожен із прошарків мав особливий правовий статус. Наприклад, у Законах Ману регламентується суспільний устрій Давньої Індії шляхом поділу людей на касты: “А для процвітання світів він (Брахма) створив із своїх уст, рук, стегон і ступнів брахмана, кшатрія, вайшью і шудру (відповідно)” [3, с. 49]. Як бачимо, право того часу відкрито узаконювало соціальну нерівність, що передусім виявлялася у пониженому становищі рабів, яких прирівнювали до світу речей.

3) Важливим наслідком формування загального для різних племен права стало можливим з його допомогою вирішення спорів і подолання міжусобних непорозумінь. З погляду на синтезуючу роль правових норм у міжетнічному плані на прикладі Стародавнього світу, можна помітити зародки основних засад функціонування сучасного міжнародного права. “Через те що для обох воюючих сторін перемога або поразка в битві наперед не відома, то нехай цар уникає битви”, – стверджує автор Законів Ману. “Перемігши... нехай дарує полегшення податків і хай оголосить про відсутність небезпеки. А взнавши повністю бажання жителів завойованої країни, хай поставить там переможеного царя і хай укладе угоду” [3, с. 53].

4) Головною умовою функціонування права визнавалася законопокірність, виражена у відповідності поведінки особи до правового статусу свого стану, у дотриманні заборон, виконанні наказів влади. Юридичним базисом законопокірності виступали традиції, релігійно-етичні норми; право станового суспільства завжди носило зобов’язуючий характер [4, с. 58], було нормативною формою порядку, а також виконувало каральну роль.

5) Соціальне призначення права Давнього Сходу межувало із завданнями, що стояли перед релігією і релігійною мораллю. Порівнюючи значимість норм права в регулятивному розумінні з нормами моралі, можна відзначити цікаву закономірність: що далі на схід, то меншого значення люди надають праву і більше моралі [5, с. 8]. Китайський мислитель Мо-Цзи, виходячи з морально-етичних начал життя суспільства, висловив думку, що природі й людям властива взаємна любов, тому тих, хто не сповідує заповідей загальної любові і творить зло, чекає неминуче покарання. Жорстоких слід карати, а мудрих нагороджувати [6, с. 486].

6) Підтримані релігією та державою звичаї, що склалися в період становлення давніх цивілізацій, привели до створення звичаєвого права. Завдяки йому забезпечувалось збереження залишків звичаїв родового устрою та одночасно закріплювалися норми патріархального ладу. Правові звичаї також сприяли утвердженню царської влади на основі її божественного походження, встановлювали покарання за підрив державного чи суспільного життя. “Згинай покійно свою спину перед твоїм начальником... І тоді дім твій простоїть довго, і все, що в домі, збережеться, і нагорода тобі буде відповідна. Погано бути впертим у ставленні до начальника. Жити спокійно можна лише тоді, коли начальник ласкавий до нас. Якщо ти в покорі слухаєш начальника, ти добре чиниш щодо бога” (Повчання Птахотепа) [7, с. 12].

7) Писане право країн Давнього Сходу було ще не завершеним. В основному воно закріплювало найбільш поширені звичаї та судову практику і цим самим мало казуїстичний характер. Письмові закони перш за все орієнтувалися на захист власності, особистості знаті та її недоторканості, влади вищих каст над нижчими, рабовласника над рабом [8, с. 6]. Так, за Ассірійськими законами, “рабині не повинні покриватися; хто побачить покриту рабину, повинен схопити її і привести до брами палацу. Їй слід відрізати вуха, той, хто схопив її, може взяти її одягу” [9, с. 41].

Говорячи про загальні риси соціального призначення давньосхідного права, не можна оминати і специфічні властивості його рольової спрямованості, пов’язані з індивідуальністю морально-етичних, культурних або релігійних орієнтирів тієї чи іншої цивілізації.

Найважливішою особливістю давньоєгипетського права є обґрунтування ролі правових норм відповідно до функцій, які виконували етичні й релігійні норми. Причому в основі такого мотивування покладено принцип рівності, виражений у формі вимог справедливості й законності. Що стосується каральних функцій, то у порівнянні з правом Вавилону, правові норми єгиптян відрізняються м’якістю і тільки в обмеженій мірі виражаються принципом еквівалентної відплати – “око за око, зуб за зуб”. Правовий статус жінки, у більшості випадків, практично не відрізнявся від правового статусу чоловіка [10, с. 67].

Для права шумеро-вавілонської цивілізації характерна досить рання поява письмового законодавства, що обумовило раннє нормативне закріплення товарно-грошових відносин, внутрішньої і зовнішньої торгівлі, шлюбно-сімейних відносин, відносин власності і спадкування. Найбільш чітким писаним джерелом тогочасного права виступає Законник царя Хаммурапі. Окрім правового забезпечення інших в країні відносин, Законник досить чітко формує каральну роль права – “викоринити зло, злочинців, безбожників та злодіїв”.

Соціальне призначення права Давньої Індії базувалося на двох сторонах суспільного життя: теологічному, вираженому через релігійно-моральні настанови (дхармашастри), що розроблялися і тлумачилися брахманами на основі священних книг, та світському – у вигляді трактатів, присвячених проблемам політики та права (артхашастри). Чільне місце серед дхармашастр займали Закони Ману, що мали яскраво виражене релігійне забарвлення в порівнянні з іншими джерелами права Стародавнього світу. Закони Ману за функціональною спрямованістю більше носили охоронний та каральний характер, ніж регулятивний. “Вчинене беззаконня ніколи не залишається без наслідків для того, хто його вчинив... Тільки покарання править всіма істотами... мудрі вважають покарання тотожним до закону”.

На відміну від Індії, де теологія відігравала істотну роль, у Давньому Китаї право деякою мірою відтіснялося від релігійного впливу. Релігія та право давньокитайської цивілізації спочатку відкидали ідею рівності людей, роль права зводилась до визнання відмінностей між членами китайського суспільства. Тут виключалося створення передумов не тільки для розвитку “громадянського суспільства”, приватної власності, суб’єктивних прав та свобод, але і

приватного права взагалі [4, с. 60]. Основною функцією китайського традиційного права визнавалася каральна функція, що поширювала свою дію навіть на шлюбно-сімейні та цивільно-правові відносини. Функціональне призначення права знаходить своє закріплення у книзі історичних переказів “Шу дзін” і пояснюється божественним походженням. Основну роль, яку виконувало право, було забезпечення у світі гармонії. У суспільних відносинах гармонія гарантувалася дотриманням восьми складових: турбота про харчування і забезпечення предметами широкого вжитку населення, турбота про принесення жертв, піклування про публічні роботи, піклування про науку, запровадження справедливих кар, піклування про гостей, військо [10, с. 12].

Отже, поглянувши на наведені міркування під кутом зору сучасної юридичної науки, можна дійти висновку, що соціальне призначення давньосхідного права, не маючи належного теоретичного обґрунтування та чітко визначеної рольової спрямованості, емпірично постало внаслідок впливу релігійно-етичних настанов та вимог звичаїв роду. Перше ніж сформуватися в реально діючу систему, рольовий апарат права давніх проходив жорстку апробацію часом на відрізку від казуально встановлених і абстрактно діючих мононорм до нормативно регламентованого та активно функціонуючого права, що гарантувалося державою. При цьому варто наголосити, що саме законодавець відігравав провідну роль у процесі сходження соціальних нормативів до “висот права”, синтезуючи їх регулятивний характер із пріоритетами, потребами та напрямками еволюційного поступу суспільства.

Хоча до нашого часу ще нікому не вдалося переконливо довести, що соціальне призначення давньосхідного права безпосередньо відобразилося на ролі права давніх греків та римлян, а через них трансформувалося у функції сучасного права, але наявність історично-логічних зв'язків між правовими системами давнього і сучасного Сходу можна констатувати із всією впевненістю [11, с. 82]. Саме тому не буде великим перебільшенням твердження, що соціальне призначення права Давнього Сходу, аналіз специфічних особливостей його функціонування і виявлення тенденцій еволюції рольової спрямованості носить не лише пізнавальне, науково-теоретичне, але і найважливіше – практичне значення.

Література

1. Закони царя Хаммурапі // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1998. – Т. 1. – С. 9-38.
2. Сливка С. С. Природне та надприродне право : у 3 ч. / С. С. Сливка. – К. : Атіка, 2005. – Ч. 1. Природне право: історико-філософський погляд. – 224 с.
3. Закони Ману // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1998. – Т. 1. – С. 48-54.
4. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – К. : Центр навч. літ., 2004. – 672 с.
5. Крестовська Н. М. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. / Н. М. Крестовська, О. Ф. Цвіркун. – Х. : ТОВ “Одіссей”, 2008. – 464 с.
6. Антологія мировой правової думки : в 5 т. / рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин ; Нац. обществ.-науч. фонд. – М. : Мысль, 1999. – Т. 1 : Античный мир и Восточные цивилизации. – 750 с.

7. Андрусяк Т. Історія політичних і правових вчень : навч. посіб. / Тарас Андрусяк. – Л. : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 218 с.
8. Особенности права стран Древнего Востока. – 12 с. – Режим доступа: http://www.erudition.ru/id.29131_1.html
9. Ассирійські закони // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1998. – Т. 1. – С. 38-45.
10. Ситар І. М. Онтологічні функції права стародавнього світу – Схід (Китай, Японія, Монголія, Ісламська правова думка) / І. М. Ситар // Вісник Одес. ін-ту внутр. справ. – 2002. – № 2. – С. 11-17.
11. Кучма В. В. Государство и право Древнего мира и Средних веков : в 2 ч. / В. В. Кучма. – Волгоград : Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 2001. – Ч. 1. – 548 с.

Анотація

Рудик Ю.В. Традиційні парадигми соціального призначення права в цивілізаціях Давнього Сходу. – Стаття.

У статті досліджується соціальне призначення права в політико-правовій думці й законодавчій практиці найдавніших державно-організованих спільнот планети, що вважаються зародковими в розумінні виникнення цивілізацій – єгипетської, шумеро-вавілонської, давньоіндійської та давньокитайської.

Ключові слова: Закони Ману, Закони Хаммурапі, Ассирійські закони, релігія, звичаї.

Summary

Rudik Y.V. Traditional Paradigms of the Social Setting of Law in Civilizations of Ancient East. – Article.

The social vocation of law in a political and legal mind and law-making practice of the oldest state-organized communities of the Earth, which are considered embryonic in understanding of origin of civilizations, – Egypt, Sumer, Babylon, Ancient India, and China – is lighted up in the article.

Key words: Law of Manu, Law of Hammuraby, Assyrian Law, religion, folk ways.

УДК 340.15(477):39

Ю.П. Лобода

ПРАВОВИЙ ВИМІР ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТНОГЕНЕЗУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ

Якісна визначеність тієї чи іншої фази розвитку українського народу не в останню чергу зумовлена здобутками його правової культури, правовими звичаями та правовою традицією. Отже, видається підставним припустити можливість зворотного аналізу – від зрушень у правовій системі, правовій традиції народу до більш глибоких процесів етногенезу.